

**Wyprawa Michała Kleofasa Ogińskiego
do wschodniej Kurlandii
i na Dyneburg
w 1794 roku**

Wnuczce Helenie

Arkadiusz Janicki

**Wyprawa Michała Kleofasa Ogińskiego
do wschodniej Kurlandii
i na Dyneburg
w 1794 roku**

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
Gdańsk 2024

Recenzent
Prof. dr hab. Andrzej Szwarc

Tłumaczenie z języków: rosyjskiego, niemieckiego, angielskiego
Bartosz Byczkowski

Tłumaczenie z języków: litewskiego, łotewskiego
Lingua Lab S.C.

Redaktor Wydawnictwa
Michał Staniszewski

Projekt okładki i stron tytułowych
Jan Rutka

Ilustracja na okładce
Josef Grassi, *Portret Michała Kleofasa Ogińskiego*, [1792–1793], olej na płótnie,
Muzeum Narodowe w Krakowie (z zasobów Wikimedia Commons)

Skład i łamanie
PRACOWNIA

Projekt badawczy dofinansowany przez Narodowe Centrum Nauki na podstawie decyzji nr DEC-2014/15/B/HS3/02494
Publikacja sfinansowana ze środków Prorektora ds. Badań Naukowych Uniwersytetu Gdańskiego oraz Wydziału Historycznego Uniwersytetu Gdańskiego

© Copyright by Uniwersytet Gdański
Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego

ISBN 978-83-8206-624-1

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel. +48 58 523 11 37, tel. kom. +48 725 991 206
e-mail: wydawnictwo@ug.edu.pl
wydawnictwo.ug.edu.pl

Księgarnia internetowa: wydawnictwo.ug.edu.pl/sklep/

Druk i oprawa
Zakład Poligrafii Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel. +48 58 523 14 49

Spis rzeczy

Wstęp	7
Rozdział 1	
Kierunek – powiaty zawilejski i brasławski (25 lipca – 4 sierpnia 1794 r.)	18
Rozdział 2	
Kierunek – wschodnia Kurlandia i Dyneburg (4–12 sierpnia 1794 r.)	44
Rozdział 3	
Kierunek – Dyneburg, Inflanty Polskie i... Kowno (12–23 sierpnia 1794 r.)	98
Rozdział 4	
Kierunek – nadzieje, obawy, rzeczywistość	132
Zakończenie	158
Bibliografia	183
Indeks nazw osobowych	195
Indeks nazw geograficznych	205
Streszczenia	212
Spis ilustracji i map	232

Wstęp

Wprawdzie dorobek historiografii polskiej dotyczący powstania kościuszkowskiego jest znaczący, to jednak wciąż wiele zdarzeń z tego okresu wymaga dogłębnego zbadania i opisania. Jedną z takich spraw jest wyprawa dyneburska Michała Kleofasa Ogińskiego¹.

Michał Kleofas Ogiński (25 IX 1765 – 15 X 1833), kompozytor i dyplomata, działacz polityczny okresu Sejmu Wielkiego i sejmu grodzieńskiego, podskarbi wielki litewski, a w 1794 r. skruszony targowiczanie, który 6 maja 1794 r. został członkiem Rady Najwyższej Rządowej Litewskiej, stanął na czele wyekwipowanego przez siebie i liczącego ok. 480 osób litewskiego Korpusu Strzelców oraz dowodził dwoma wyprawami partyzanckimi na Mińszczyznę² i na Dyneburg³.

Pamięć o wydarzeniach dyneburskich przetrwała w polskiej świadomości zbiorowej głównie za sprawą pamiętnika spisane po latach przez głównego bohatera tych wydarzeń. Pamiętniki M.K. Ogińskiego zostały wydane w języku francuskim w latach 1826–1827⁴, w 1845 r. ukazało się ich niemieckie tłumaczenie⁵, a na wydanie polskie trzeba

¹ Niniejsza publikacja powstała w związku z realizacją grantu badawczego finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki na podstawie decyzji nr DEC-2014/15/B/HS3/02494.

² Кругіцкіне о тей выравіе: Я.К. Анішчанка, *Дыверсіійны рэйд Міхала Клеафаса Агінскага на Міншчыну ў 1794 г.*, „Беларускі Гістарычны Агляд” 2019, Снежаны, т. 26, Сш. 1–2(50–51), s. 73–94.

³ Na temat Michała Kleofasa Ogińskiego istnieje dość pokaźna literatura przedmiotu. Z ważniejszych nowszych prac wymienić należy: A. Załuski, *Michał Kleofas Ogiński. Życie, działalność i twórczość*, Londyn 2003; R. Šmigelskytė-Stukienė, *Mykolas Kleopas Oginskis. Politikas, diplomatas, ministras ir jo pasų kolekcija*, Vilnius 2013 (ta sama praca w tłumaczeniu rosyjskim i angielskim: Р. Шмигельските-Стукене, *Михал Клеофас Огинский. Политик. Дипломат. Министр*, Минск 2015; R. Šmigelskytė-Stukienė, *Michał Kleofas Ogiński. Politician, Diplomat and Minister (1786–1794)*, trans. by L. Andronovas, Vilnius 2015); Л. Несцярчук, *Міхал Клеафас Агінскі: Ліцвін, Патрыёт, Творца*, Брэст 2015.

⁴ M.K. Ogiński, *Mémoires de Michel Oginski sur la Pologne et les Polonais depuis 1788 jusqu'à la fin de 1815*, t. 1–3: Paris–Genève 1826, t. 4: Paris–Genève 1827.

⁵ M.K. Ogiński, *Michael Oginski's Denkwürdigkeiten über Polen, das Land und seine Bewohner*, T. 1–3, Belle-Vue, bei Constanz 1845.

było czekać do lat 70. XIX wieku⁶. Krytycznej analizy tych pamiętników w kontekście 1794 r. dokonał w 2010 r. litewski badacz Eduardas Brusokas⁷, a w kontekście poczucia tożsamości narodowej autora poznańska badaczka Małgorzata Gumper⁸. Opis działań powstańczych zawartych w pamiętniku należy uznać za ogólnie wiarygodny, zwłaszcza że wiele z opisywanych przez M.K. Ogińskiego faktów znajduje potwierdzenie w zachowanych źródłach archiwalnych dotyczących jego poczynań. Jednak w opisie wyprawy dyneburskiej jest kilka nieścisłości, które udało się w niniejszej pracy zweryfikować. Tak na przykład M.K. Ogiński przytacza w swym pamiętniku treść pisma Tadeusza Kościuszki, w którym naczelnik dziękuje M.K. Ogińskiemu za wyprawę dyneburską i za dwóch złapanych kurierów rosyjskich wraz z zatrzymaną przy nich korespondencją. W pamiętniku pismo T. Kościuszki opatrzone jest datą 11 sierpnia⁹, a jest to niemożliwe, gdyż mjr Tadeusz Horodeński pojmał i przyprowadził owych kurierów do obozu M.K. Ogińskiego w Iłkuście dopiero 12 sierpnia 1794 r.¹⁰ Nieprawdziwa jest też data opuszczenia Wilna przez M.K. Ogińskiego (podał, że stało się to 1 sierpnia, podczas gdy w rzeczywistości nastąpiło to 25 lipca 1794 r.) czy też informacja, że o upadku Wilna dowiedział się już po wyprawie dyneburskiej, dopiero dwa dni po jego przybyciu do Dusiat, podczas gdy w rzeczywistości generał major powiatu wiłkomierskiego Józef Morykoni

⁶ M.K. Ogiński, *Pamiętniki Michała Ogińskiego o Polsce i Polakach od r. 1788 aż do końca r. 1815, przełożone z języka francuskiego* (seria: *Pamiętniki z ośmnastego wieku. Tom XI*), t. 1: Poznań 1870, t. 2: Poznań 1870, t. 3: Poznań 1872, t. 4: Poznań 1873.

⁷ E. Brusokas, *Mykolas Kleopas Oginskis 1794 m. sukilimo verpetuose* [w:] *Kunigaikščiai Oginskiai Lietuvos istorijoje: kultūrinės veiklos pėdsakais*, [1], sudarytoja Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius 2010, s. 153–168.

⁸ M. Gumper, *Pamiętniki o Polsce i Polakach Michała Kleofasa Ogińskiego jako przykład zobrazowania tożsamości narodu szlacheckiego oraz ich znaczenie dla wspólnego dziedzictwa potomnych*, „Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy” t. 20, Wilno 2020, s. 25–59.

⁹ M.K. Ogiński, *Pamiętniki...*, t. 1, s. 353.

¹⁰ *Raport Michała Ogińskiego do Antoniego Chlewińskiego – generała lejtnanta komenderującego wojskiem litewskim z 12 sierpnia 1794 r. z Iłkušty, РГВИА, ф. 846, оп. 16, т. 1, ед. хр. 2726, ч. 9, л. 4.*

poinformował go o tym już 13 sierpnia 1794 r.¹¹ Z braku dokładniejszych źródeł historiografia polska XIX i XX wieku przy opisie dziejów wyprawy powtarzała informacje za autorem pamiętników, prostując lub uściślając jedynie drobne kwestie jej dotyczące. Najszerzej o wydarzeniach sierpniowych pisali Bartłomiej Szyndler w swoim artykule z 1972 r.¹², które zostały powtórzone w jego publikacji książkowej odnoszącej się do całego powstania kościuszkowskiego¹³. Bardziej dogłębny opis wyprawy na Dyneburg przedstawił w 1996 r. Wiesław Majewski¹⁴. Dodał on wiele nowych ustaleń, postawił także kilka pytań, na które nie można było udzielić odpowiedzi bez szerszego wykorzystania materiału źródłowego. W 1997 r. krótki, ale ważny artykuł poświęcony temu zagadnieniu opublikował białoruski historyk Jewhen Konstantynowicz Aniszczenko¹⁵.

Wypełnienie luki dotyczącej szerszego przedstawienia tła i przebiegu wyprawy dyneburskiej M.K. Ogińskiego stało się możliwe dzięki dotarciu przez autora niniejszej pracy do szeregu nieznanych i niewykorzystywanych wcześniej w historiografii polskiej źródeł archiwalnych, które odnaleziono podczas zbierania materiałów do monografii poświęconej powstaniu kościuszkowskiemu w Kurlandii. Pozwoliły one na zweryfikowanie wielu dotychczasowych ustaleń oraz na pełniejsze opisanie przyczyn, przebiegu i skutków wyprawy dyneburskiej. Najcenniejsze źródła omawianego zagadnienia znajdują się w archiwach rosyjskich, głównie w Moskwie i Sankt Petersburgu. W Moskwie szczególnie cenne materiały przechowywane są w Rosyjskim Państwowym Archiwum Wojenno-Historycznym (ros. Российский Государственный Военно-Исторический Архив – РГВИА). W zespole archiwalnym 846 w jednostce archiwalnej nr 2726 znajduje się 12 tomów pism

¹¹ M.K. Ogiński, *Pamiętniki...*, t. 1, s. 351, 353.

¹² B. Szyndler, *Powstanie kościuszkowskie w Kurlandii*, „Prace Historyczne” 1972, t. III, seria „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach” nr 29, s. 64–66.

¹³ B. Szyndler, *Powstanie kościuszkowskie 1794*, Warszawa 1994, s. 243–244.

¹⁴ W. Majewski, *Trzy wyprawy litewskie [w:] Powstanie kościuszkowskie 1794. Dzieje militarne*, t. II, red. T. Rawski, Warszawa 1996, s. 59–61.

¹⁵ Я.К. Анішчанка, *Дынабургскі рэйд*, „Беларуская мінуўшчына” 1997, № 1, s. 46–50.

pozostałych po śmierci M.K. Ogińskiego odnoszących się do wydarzeń z lat 1773, 1774 oraz 1794. Najcenniejsze materiały dotyczące powstania kościuszkowskiego zawierają tomy 9–10, 12¹⁶. Są to m.in. kopie raportów, rozkazów i pism wojskowych przesyłanych M.K. Ogińskiemu w 1794 r. Również wiele cennych materiałów odnaleziono w moskiewskim Rosyjskim Państwowym Archiwum Akt Dawnych (ros. Российский Государственный Архив Древних Актов – РГАДА). Tu przydatne okazały się przede wszystkim materiały z olbrzymiego zespołu nr 7 – Tajna Kancelaria i Tajna Ekspedycja – kolekcja dokumentów¹⁷, a także z zespołu nr 12 – Akta o Polsce i Litwie, gdzie m.in. w jednostce archiwalnej nr 235 odnaleziono dokumenty dotyczące działalności M.K. Ogińskiego w 1794 r.¹⁸ Dokumenty zgromadzone w w moskiewskim Archiwum Państwowym Federacji Rosyjskiej (Государственный Архив Российской Федерации – ГАРФ) miały mniejsze znaczenie (tu m.in. wypisy z raportów generała majora Siergieja Wasiljewicza Niekliudowa)¹⁹. Niektóre z wykorzystywanych w pracy źródeł znalazły się w zbiorach dokumentów zestawionych, zredagowanych i opublikowanych ze skróceniami w 2000, 2001 i 2002 r. przez J.K. Aniszczkę²⁰. W 2004 r. wydał on kolejne cenne zbiory dokumentów, tym razem jednak zostały one opublikowane w języku białoruskim²¹.

¹⁶ Российский Государственный Военно-Исторический Архив – РГВИА, ф. 846, оп. 16, ед. хр. 2726, ч. 9–10, 12.

¹⁷ Российский Государственный Архив Древних Актов – РГАДА, ф. 7, оп. 2, ед. хр. 2869.

¹⁸ РГАДА, ф. 12, оп. 1, ед. хр. 235.

¹⁹ Государственный Архив Российской Федерации – ГАРФ, ф. 926, оп. 1, ед. хр. 446.

²⁰ *Восстание и война 1794 года в литовской провинции (по документам российских архивов)*, составление, редакция и предисловие Евгений Константинович Анищенко, Москва 2000; *Восстание и война 1794 г. в литовской провинции (по документам архивов Москвы и Минска)*, составление, редакция и предисловие Евгений Константинович Анищенко, Минск 2001; *Стoгн. Паўстанне і вайна 1794 года ў Літоўскай правінцыі. Дакументы*, пад рэдакцыяй Я.К. Анішчанкі, Мінск 2002.

²¹ *Збор твораў. У 6-ці тамах. Т. 2. Імем Айчыны: Дакументы паўстання 1794 г. у Літоўскай правінцыі*, пад рэдакцыяй Я.К. Анішчанкі, Мінск 2004.

Natomiast w Sankt Petersburgu skorzystano głównie z dokumentów zgromadzonych w Rosyjskim Państwowym Archiwum Historycznym (ros. Российский Государственный Исторический Архив – РГИА) z zespołu nr 938, obejmującego kolekcję dokumentów zebranych przez historyka Grigorija Wasiljewicza Jesipowa (ros. Григорий Васильевич Есипов, 1812–1899), w tym w jednostce archiwalnej nr 302 materiały dotyczące działalności Smoleńskiej Komisji Śledczej²². Ważną pomocą przy pisaniu pracy były również materiały zgromadzone w oddziale rękopisów petersburskiej Rosyjskiej Narodowej Biblioteki (ros. Российская Национальная Библиотека – Отдел Рукописей – РНБ ОР²³). Tu m.in. wykorzystano protokoły rozkazów wydawanych przez generała lejtnanta Michała Wielhorskiego do powiatowych generałów majorów w 1794 r.

Poza archiwami rosyjskimi najcenniejsze dla powstania kościuszkowskiego materiały zgromadzono w Litewskim Państwowym Archiwum Historycznym w Wilnie (Lietuvos Valstybės Istorijos Archyvas – LVIA). Bez akt przechowywanych w zespole nr 378 (Kancelaria Wileńskiego, Kowieńskiego i Grodzieńskiego generała-gubernatora) niemożliwe byłoby odtworzenie rosyjskich działań wojskowych w omawianym okresie²⁴. Ponadto w zespole 1282 (Kolekcja dokumentów) odnaleziono bezcenny dla niniejszej pracy fragment diariusza z Inflant Polskich dotyczący opisywanego okresu²⁵. Kwerenda wykonana w Rydze w Łotewskim Państwowym Archiwum Historycznym (łot. Latvijas Valsts Vēstures Arhīvs – LVVA) przyniosła mniejsze od spodziewanych rezultaty²⁶. Z archiwów i bibliotek polskich najcenniejsze dokumenty zgromadzono w warszawskim Archiwum Głównym Akt Dawnych (AGAD), w Bibliotece Muzeum Narodowego im. Czartoryskich w Krakowie (BCz) oraz w Bibliotece Kórnickiej Polskiej Akademii

²² Российский Государственный Исторический Архив – РГИА, ф. 938, оп. 1, ед. хр. 302.

²³ Российская Национальная Библиотека – Отдел Рукописей – РНБ ОР, Pol. F. IV, N 288.

²⁴ Lietuvos Valstybės Istorijos Archyvas – LVIA, f. 378, ap. 1 (1794), sa. v. 9, 12–14; ap. 2, sa. v. 1, 1a, 1b, 13–14, 20, 23.

²⁵ LVIA, f. 1282, ap. 1, sa. v. 5615.

²⁶ Latvijas Valsts Vēstures Arhīvs – LVVA, f. 640, apr. 4, l. 207.

Nauk w Kórniku (BK). Polskie dokumenty były już jednak wcześniej znane badaczom opisywanego zagadnienia.

Ramy czasowe niniejszej pracy zamykają się w okresie od 25 lipca 1794 r. do 23 sierpnia 1794 r. Cezurę początkową wyznacza rozkaz generała lejtnanta M. Wielhorskiego (od 4 czerwca 1794 r.) komenderującego siłą zbrojną na Litwie, wydany M.K. Ogińskiemu i nakazujący mu opuszczenie Wilna i udanie się na tereny powiatów zawilejskiego i brasławskiego w celu prowadzenia tam walk z wojskami rosyjskimi. Cezurą końcową jest natomiast dzień, w którym generał lejtnant Antoni Chlewiński podjął decyzję o opuszczeniu Kowna przez zgromadzone tam wojsko polskie. Oczywiście dla ukazania szerszego tła wydarzeń zarysowano sytuację na opisywanych terenach przed rozpoczęciem działań M.K. Ogińskiego w lipcu 1794 r., a także sytuację i działania wojsk rosyjskich po jego wycofaniu się spod Dyneburga w sierpniu i wrześniu 1794 r. Ramy terytorialne dla niniejszej pracy stanowiły tereny litewskich powiatów zawilejskiego, brasławskiego i wiłkomierskiego, wschodniej części Księstwa Kurlandzkiego, a także należących wówczas do Rosji od 1772 r. Inflant Polskich.

W trakcie prac nad niniejszą publikacją autor musiał rozwiązać wiele problemów związanych ze zgromadzonym materiałem źródłowym. Jako że wykorzystane dokumenty spisane były w języku polskim, rosyjskim, niemieckim i francuskim, zachodziła konieczność ujednoczenia podanych w nich form zapisu nazwisk oraz nazw geograficznych. Przyjęto tu zasadę, że nazwiska podawane są w ich brzmieniu ustalonym w historiografii polskiej, a jeśli takowego nie było, stosowano spolszczony zapis oryginalnej formy danego nazwiska. Żeby podać przykład pojawiających się trudności, można się tu posłużyć nazwiskiem jednego z ważniejszych uczestników opisywanych wydarzeń, komendanta Dyneburga Andrieja (Henryka) Nikołajewicza Hulewicza (ros. Андрей (Генрих) Николаевич Гулевич). Rosyjska wersja nazwiska może zostać w języku polskim zapisana zarówno jako „Hulewicz”, jak i „Gulewicz”. O wybraniu formy „Hulewicz” zadecydował fakt, że w polskim pamiętniku tego okresu tak zapisano to nazwisko. Pojawiły się również trudności z wyborem imienia, jakim faktycznie posługiwał się komendant dyneburski. W zachowanych raportach podpisywał się albo wyłącznie nazwiskiem, albo jako Henryk Hulewicz, albo jako Andriej Hulewicz. W niniejszej pracy

przyjęto imię Andriej jako częściej używane przez samego kometanta w sygnowanych przez niego dokumentach. Podobne trudności pojawiły się w przypadku podpułkownika pskowskiego pułku dragonów Jerofieja Kuźmicza von der Sackena. W niemieckim zapisie jego nazwisko brzmiało Hieronimus Kasimir von der Osten genannt Sacken, jednakże tu przyjęto spolszczoną wersję rosyjskiego zapisu jego imienia, gdyż pod takim funkcjonuje on w historiografii rosyjskiej.

Ponadto pomimo czasochłonnej kwerendy nie we wszystkich przypadkach udało się ustalić imiona wielu bohaterów opisywanych wydarzeń. Autor niniejszej pracy postanowił mimo wszystko podać ich nazwiska, gdyż z jednej strony może to ułatwić dalsze badania w tym zakresie, a z drugiej – w przypadku nazwisk polskich – chciał przez to oddać hołd i ocalić od zapomnienia tych bezimiennych patriotów, którzy poświęcali swoje zdolności, majątki i często życie w obronie upadającej ojczyzny. Obok imion i nazwisk dużym wyzwaniem było ustalenie nazw geograficznych miejscowości, w których toczyły się opisywane wydarzenia. Zapisane zwłaszcza w rosyjskich źródłach były często zniekształcone i trudne do odnalezienia. Przyjęto tu utrwalone w historiografii polskiej brzmienie danej miejscowości, opierając się głównie na formach zapisanych w *Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*²⁷. Przy pierwszym pojawieniu się w tekście danej nazwy miejscowości zapisywano ją w wersji polskiej, a w nawiasie podawano jej współczesne odpowiedniki w języku litewskim, białoruskim lub łotewskim, a czasem także niemieckim. Wszystkie tłumaczenia w tekście głównym i tytuły dokumentów źródłowych w przypisach pochodzą od autora. Cytowane w pracy teksty źródłowe zostały uwspółcześnione – zarówno jeżeli chodzi o ortografię, pisownię dużą i małą literą, jak i interpunkcję. Jedyne w miejscach, gdzie pewne przestarzałe sformułowania czy formy gramatyczne lepiej – zdaniem autora – oddawały ducha czasu i specyfikę języka, pozostawiano je w oryginalnym zapisie. Starano się uwzględniać zalecenia wynikające z instrukcji wydawniczej Kazimierza Lepszego (zwłaszcza z załącznika „A”), mając jednak głównie na uwadze zrozumiałość

²⁷ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 1–15, red. F. Sulimierski et al., Warszawa 1880–1902.

tekstu, a nie np. zaznaczenie korektur w tekście²⁸. Wszystkie daty podano według kalendarza gregoriańskiego. Tam, gdzie autor uznał to za konieczne, pozostawiono podwójny zapis, podając najpierw wcześniejszą datę według kalendarza juliańskiego, a po ukośniku późniejszą datę według kalendarza gregoriańskiego (11 dni różnicy).

Kilka uwag należy poświęcić również tytułaturze stosowanej w trakcie wyprawy wobec M.K. Ogińskiego. W raportach z tego okresu dowódcy i podkomendni tytułowali go różnie: szefem strzelców (26 lipca 1794 r.)²⁹, komenderującym wojskami w powiatach zawilejskim i brasławskim (30 lipca 1794 r.)³⁰, generałem komenderującym powiatami zawilejskim i wiłkomierskim (6 sierpnia 1794 r.)³¹, obywatelem komenderującym powiatem brasławskim i zawilejskim, szefem strzelców litewskich (6 sierpnia 1794 r.)³², szefem pułku strzelców (7 sierpnia 1794 r.)³³, generałem lejtnantem powiatów zawilejskiego i brasławskiego i wiłkomierskiego (7 sierpnia 1794 r.)³⁴, generałem lejtnantem (12 sierpnia 1794 r.)³⁵, generałem szefem Wielkiego Księstwa Litewskiego (14 sierpnia 1794 r.)³⁶, gene-

²⁸ K. Lepszy, *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI w. do poł. XIX w.*, Warszawa 1953.

²⁹ *List generała Pawła Jerzego Grabowskiego do Michała Ogińskiego z 26 lipca 1794 r. z Wilna*, РГВИА, ф. 846, оп. 16, т. 1, ед. хр. 2726, ч. 10, л. 36.

³⁰ *Pismo Mikołaja Kajetana Bronikowskiego-Oppeln – pułkownika i adiutanta generała Michała Wielhorskiego do Michała Ogińskiego z 30 lipca 1794 r. z Wilna*, РГВИА, ф. 846, оп. 16, т. 1, ед. хр. 2726, ч. 10, л. 26.

³¹ *Trzeci raport oficera Bunaka do Michała Ogińskiego z 6 sierpnia 1794 r. z Dusiat*, РГВИА, ф. 846, оп. 16, т. 1, ед. хр. 2726, ч. 9, л. 7.

³² *Raport Ksawerego Zienkowicza – generała majora powiatu zawilejskiego do Michała Ogińskiego z 6 sierpnia 1794 r. z Gateli*, РГВИА, ф. 846, оп. 16, т. 1, ед. хр. 2726, ч. 9, л. 30.

³³ *Pismo generała Pawła Jerzego Grabowskiego do Michała Ogińskiego z 7 sierpnia 1794 r. z Wilna*, РГВИА, ф. 846, оп. 16, т. 1, ед. хр. 2726, ч. 10, л. 38.

³⁴ *Raport Józefa Gryżewskiego – rotmistrza parafii świrskiej do Michała Ogińskiego generała lejtnanta powiatów zawilejskiego i brasławskiego i wiłkomierskiego z 7 sierpnia 1794 r. z Czurlon (Czurłoń)*, РГВИА, ф. 846, оп. 16, т. 1, ед. хр. 2726, ч. 9, л. 32.

³⁵ *Raport majora Tadeusza Horodeńskiego do Michała Ogińskiego z 12 sierpnia 1794 r. z Inflant Polskich*, РГВИА, ф. 846, оп. 16, т. 1, ед. хр. 2726, ч. 9, л. 2.

³⁶ *Raport Tadeusza Rymowicza – rotmistrza powiatu wiłkomierskiego do Michała Ogińskiego z 14 sierpnia 1794 r. wysłany o godz. 9.00 z Hłukszty*, РГВИА, ф. 846, оп. 16, т. 1, ед. хр. 2726, ч. 9, л. 9; *Raport Tadeusza Rymowicza – rotmistrza*

rałem lejtnantem wojsk Wielkiego Księstwa Litewskiego (15 sierpnia 1794 r.)³⁷. Co szczególnie warte podkreślenia, sam generał major powiatu wiłkomierskiego J. Morykoni w swoich raportach pisanych do M.K. Ogińskiego tytułuje go generałem komendantem powiatów zawilejskiego i brasławskiego, szefem Korpusu Strzelców Wolnych (11 sierpnia 1794 r.)³⁸ lub generałem komenderującym pułkiem zawilejskim i brasławskim (13 sierpnia 1794 r.)³⁹, pomijając tym samym zwierzchnictwo M.K. Ogińskiego nad podległymi J. Morykoniemu oddziałami powiatu wiłkomierskiego. Natomiast M.K. Ogiński określał siebie mianem Komenderującego Dywizją Wielkiego Księstwa Litewskiego (12 sierpnia 1794 r.)⁴⁰.

Pod względem ujęcia metodologicznego publikacja ta stara się łączyć podejście tradycyjnej historiografii zorientowanej na opisanie ważnych procesów historycznych i podkreślenie roli wybitnych/bohaterskich jednostek w dziejach z podejściem mikrohistorycznym, akcentującym zainteresowanie zagadnieniem wpływu wojny oraz zrozumienia (zarówno przez aktywnych, jak i pasywnych ich uczestników) wagi rozgrywających się wydarzeń dla losów jednostki i zbiorowości. Stąd w niniejszej pracy obszernie cytowano różnorodne dokumenty źródłowe, dzięki którym czytelnik może stać się niejako uczestnikiem opisywanych wydarzeń, ale także dostrzec różne punkty widzenia na to samo zagadnienie czy zjawisko. Szczególnie jest to widoczne w rozdziale czwartym.

powiatu wiłkomierskiego do Michała Ogińskiego z 14 sierpnia 1794 r. wysłany o godz. 7.30 z Iłukszty, РГВИА, ф. 846, оп. 16, т. 1, ед. хр. 2726, ч. 9, л. 28.

³⁷ *Pismo Komisji Cywilno-Wojskowej i Porządkowej Powiatu Brasławskiego do Michała Ogińskiego z 15 sierpnia 1794 r. z Onikszt, РГВИА, ф. 846, оп. 16, т. 1, ед. хр. 2726, ч. 9, л. 24.*

³⁸ *Raport Józefa Morykoniego – generała majora powiatu wiłkomierskiego do Michała Ogińskiego z 11 sierpnia 1794 r. spod Dusiat, РГВИА, ф. 846, оп. 16, т. 1, ед. хр. 2726, ч. 10, л. 50.*

³⁹ *Raport Józefa Morykoniego – generała majora powiatu wiłkomierskiego do Michała Ogińskiego z 13 sierpnia 1794 r. spod Dusiat, РГВИА, ф. 846, оп. 16, т. 1, ед. хр. 2726, ч. 10, л. 45.*

⁴⁰ *Punkty kapitulacji miasta Dyneburga od Michała Ogińskiego do komendanta miasta Dyneburga podane, 12 sierpnia 1794 r. z obozu pod Dyneburgiem, РГВИА, ф. 846, оп. 16, т. 1, ед. хр. 2726, ч. 9, л. 40б.*

Podjmując się zadania opisanie wyprawy dyneburskiej M.K. Ogińskiego, autor postawił przed sobą następujące cele badawcze: ustalenie możliwie dokładnej chronologii opisywanych wydarzeń, skorygowanie dotychczasowych ustaleń historiografii polskiej na temat tej wyprawy, ocalenie od zapomnienia nieznanych faktów i osób uczestniczących w wyprawie, przybliżenie sylwetek najważniejszych jej uczestników. Przy tej okazji należy zaznaczyć, że nie podjęto się tu próby przedstawienia biogramu samego M.K. Ogińskiego i jego roli w wydarzeniach na Litwie w 1794 r., gdyż zgromadzone źródła nie zmieniają znacząco obrazu tej postaci utrwalonego w historiografii polskiej i litewskiej⁴¹. Ponadto w poniższej pracy po raz pierwszy w historiografii polskiej postawiono sobie za cel nie tylko przybliżenie postaw i reakcji ludności polskiej zamieszkującej Inflanty Polskie, ale także źródłowe udowodnienie tezy, że wydarzenia dyneburskie opóźniły marsz armii rosyjskiej w kierunku Kowna i tym samym umożliwiły wycofanie się sił polskich z Kurlandii, Żmudzi i powiatu wiłkomierskiego.

Publikacja została podzielona na cztery rozdziały, a każdy z nich na trzy podrozdziały. W rozdziale pierwszym, zatytułowanym *Kierunek – powiaty zawilejski i brasławski (25 lipca – 4 sierpnia 1794 r.)* przedstawiono powody, dla których M.K. Ogiński wyruszył na tereny powiatów zawilejskiego i brasławskiego, a następnie przedstawiono proces gromadzenia się kolumny M.K. Ogińskiego. W podrozdziale trzecim przybliżono sylwetkę zapomnianego bohatera powstania kościuszkowskiego na Litwie i jednego z ważniejszych uczestników wyprawy dyneburskiej, czyli Tadeusza Horodeńskiego. W rozdziale drugim zatytułowanym *Kierunek – wschodnia Kurlandia i Dyneburg (4–12 sierpnia 1794 r.)* opisano wyznaczenie nowego celu działań M.K. Ogińskiego, tj. skierowanie się ku Kurlandii i Dyneburgowi, działania M.K. Ogińskiego przed podjęciem ataku na Dyneburg i pierwszy etap starań szefa korpusu strzelców o zdobycie

⁴¹ Oprócz wcześniej wymienionej literatury zob. np.: S. Demby, *Książę Michał Kleofas Ogiński *1765–†1833* [w:] *Album biograficzne zasłużonych Polaków i Polek wieku XIX*, t. 1, wyd. staraniem i nakładem Maryi Chełmońskiej, z przedmową Stanisława Krzemińskiego, Warszawa 1901, s. 131–135; Z. Libiszowska, A. Nowak-Romanowicz, *Ogiński Michał Kleofas h. własnego (1765–1833)*, „Polski słownik biograficzny” t. XXIII, z. 4, Wrocław 1978, s. 630–636.

Dyneburga. W najważniejszym dla niniejszej pracy rozdziale trzecim zatytułowanym *Kierunek – Dyneburg, Inflanty Polskie i... Kowno (12–23 sierpnia 1794 r.)* przedstawiono sylwetkę innego, zupełnie zapomnianego bohatera tych wydarzeń, Jana Zienkowicza, kulminacyjny moment wyprawy zakończony spalaniem Dyneburga oraz odwrót sił M.K. Ogińskiego spod stolicy Inflant Polskich. W ostatnim rozdziale zatytułowanym *Kierunek – nadzieje, obawy, rzeczywistość* omówiono polskie i rosyjskie reakcje na wyprawę dyneburską. Opiszano tu zarówno plotki i nastroje polskich mieszkańców okolicznych terenów, jak i wyolbrzymione informacje docierające do rosyjskich czynników oficjalnych o tych wydarzeniach. Ponadto na przykładzie losów Michała Beniśławskiego scharakteryzowano postępowanie władz rosyjskich wobec mieszkańców Inflant Polskich podejrzanych o sprzyjanie powstańcom, a także opisano wpływ wyprawy na rosyjskie działania wojenne w omawianym okresie.

